

Olaus Petri

– en gotisk kyrka från 1912

Tätt invid Storgatan i Örebro stad, ligger Olaus Petri kyrka som uppfördes 1908-12. Den hade sedan lång tid tillbaka planerats av Adolf Kjellström i samarbete med Axel Herman Hägg, och den nygotiska stil som präglar det yttre av kyrkan, tillhör egentligen 1800-talet. Interiören har en ungotisk stil med svagt spetsbågiga valv, men det finns också i kyrkorummet inredningsdetaljer utförda i den nygotiska stilen. Altaruppsatsen är ett tydligt exempel på detta. Adolf Kjellström, född och verksam i Örebro, har spelat en avgörande roll vid kyrkans tillkomst.

Örebro stad är anlagd på en rullstensås, och i nord-sydlig riktning på åsen löper Storgatan som vid slottet och Storbron övergår i Drottninggatan. I norra delen av innerstaden, helt nära Storgatan och på dess östra sida, ligger Olaus Petri kyrka. Norr om kyrkan finns vad som tidigare hette Norra begravningsplatsen, och anlades 1806. På denna plats – numera Olaus Petri kyrkogård – finns välbevarade äldre gravar och ett kyrkogårdskapell från 1898. En mindre kyrkotomt, utsträckt i öst-västlig riktning, omger själva kyrkan medan kyrkogården är smalare och sträcker sig i nord-sydlig riktning.

Kyrkan får sitt namn

Söder om kyrkan ligger Olaus Petri prästgård och församlingshem från 1925. Båda dessa byggnader har en klassicistisk stil från 1920-talet, och båda är stilmässigt välbevarade. Skulpturen av brons utanför kyrkans ingång avbildar bröderna Olaus och Laurentius Petri vilka växte upp i Örebro. Skulptören heter Nils Sjögren och tillkomståret var 1935. Olaus Petri kyrka uppfördes 1908-12, och att reformatorn Olaus Petri fick ge namn åt kyrkan sammanhänger med det avgörande

de beslutet om byggnationen. Detta beslut togs på kyrkostämman 1907, den 19 april d.v.s. på Olaus Petridagen (den 19 april 1552 var Olaus Petris dödsdag). På kvällen samma dag hade godtemplarföreningen Olaus Petri högtidsmöte varvid man enades om att lämna in ett namnförslag till kyrkorådet: namnet Olaus Petri kyrka. Förslaget godtogs senare. Arbetsnamnet för den sedan länge planerade kyrkan, hade dock varit Olofskyrkan. Detta namn återfinns i almanackor och planer efterlämnade av den man för vilken Örebros nya kyrka var ett livsverk: Adolf Kjellström.

Avgörande möte i London

Tillsammans med Axel Herman Hägg (1835-1921) hade Adolf Kjellström (1834-1932) i omkring 30 år förberett tillkomsten av den nya kyrkan. A.H. Hägg som var född på Gotland, flyttade 1856 till Skottland. Han var utbildad i skeppsbyggnadskonst, men blev snart mer intresserad av arkitektur, och senare speciellt inriktad på kyrkoarkitektur. Fr.o.m. 1867 var han verksam som arkitekturillustratör, och blev som sådan en av de skickligaste i England. Han arbetade i akvarellteknik, men blev också känd som etsare. År 1868 möttes A.H. Hägg och Adolf Kjellström från Örebro för första gången – i London. En vänskap som varade livet ut och ett samarbete i arkitekturfrågor mellan de båda, tog då sin början. Adolf Kjellström gjorde flera studieresor till England, och tog starka intryck av den engelska nygotiken. Hans stora intresse för användning av natursten – främst kalksten – i byggnader fick betydelse för svensk arkitektur. Under åren 1880-87 hade Kjellström en stenhuggeriverkstad vid sitt hem i Örebro. Där byggde han upp en unik kunskap framförallt om användandet av sten och tegel i förening.

Byggnadskonst i större och mindre format

Kjellström hade studerat vid Teknologiska institutet i Stockholm, och efter att

han 1855 återvänt till Örebro, började hans verksamhet som lärare 1859. Han fick snart en ordinarie lärartjänst i byggnadskonst, geometri och ritning. Denna tjänst omvandlades 1877 så att Kjellström blev lektor i byggnadskonst. Skolan var Tekniska elementarskolan d.v.s. Rudbecksskolan, och Kjellström var lektor där fram till 1901, då han gick i pension. Adolf Kjellström som arkitekt, är knuten till tre större kyrkoprojekt: Nikolaikyrkan i Örebro, Floda kyrka i Södermanland samt Olaus Petrikyrkan i Örebro. Den förstnämnda kyrkan restaurerades av Kjellström under åren 1863-1900. Den andra kyrkan restaurerades av A.H. Hägg med Kjellströms medverkan 1885-88. Olaus Petrikyrkan nyuppfördes 1908-12 av Hägg och Kjellström tillsammans. I Örebro stad finns Adolf Kjellströms byggnadskonst i andra former bevarad på flera olika platser. Tre intressanta byggprojekt genomfördes på 1870-talet, alla inspirerade av den engelska nygotiken. Örebro gamla skola vid Nikolaikyrkan, det nuvarande församlingshemmet, byggdes om. Det lilla Pumphuset på Våghustorget nyuppfördes och detsamma gäller för Kjellströms egen bostad – villan på Nygatan 51. Pumphuset är Byggnadsminne sedan år 2000, och villan har samma status sedan 2005. Detta sten- och tegelhus på Nygatan var förr friliggande i det öppna landskapet, men är idag nästan undangömt i den täta bebyggelsen; husets båda gavlar är dolda, tätt invid omgivande flerbostadshus. Husets gatufasad är byggd med rusticerad kalksten, gårdsfasaden är av tegel, och sadeltaket har mönsterlagd skiffer i tre olika kulörer. Villan hör till de kulturhistoriskt mest värdefulla byggnaderna i Örebro. Adolf Kjellström som blev 98 år gammal, bodde där i drygt 50 år, först med sin familj, och mot slutet av

livet – efter hustruns död – ensam. Han levde ett aktivt liv långt in i ålderdomen.

Gotik med rötter i 1100-talet

Olaus Petrikyrkan är märklig på så vis att dess arkitekturstil inte hör ihop med den tid då byggnationen skedde. Kjellström och Hägg hade planerat och ritat kyrkan långt innan den äntligen började byggas 1908. De båda äldre arkitekterna höll då fast vid sina stilideal, och kyrkan uppfördes i den nygotiska stil som tillhör 1800-talet. Materialet i byggnaden är tegel som utvändigt har klätts med kalksten och invändigt har putsats. Kyrkan har en latinsk korsplan med rektangulärt långhus, tvärskepp samt koromgång i öster. Tornet är inte placerat i väster; det reser sig centralt över korsmitten, och kyrkorummet är en treskeppig s.k. basilika. Detta innebär att mittskeppet är förhöjt över de båda sidoskeppen som har lägre takhöjd. Kyrkan har rikt utbildade valv som bärs upp av kolonner med skulpterade kapitäl. Interiören präglas av den ungotiska stilen, vilken utvecklades under gotikens första fas. Gotiken som arkitekturstil uppstod i Frankrike på 1100-talet, och ofta talar man då om ”spetsbågsstil” till skillnad från ”rundbågsstil” i den romanska arkitekturen. I Frankrike kännetecknas gotiken av att katedralerna byggdes höga och ljusa. På ett rationellt sätt användes ribbvalv, spetsbåge och strävsystem. Ett gotiskt ribbvalv är betydligt lättare än ett romanskt kryssvalv, vilket möjliggjorde byggandet av så höga katedraler.

Skönhet genom enkelhet – en ny byggnadsstil

Att den franska gotiken växte fram och sedan bredde ut sig i övriga Europa,

hängde mycket ihop med den nya anda som uppstod inom kristenheten i början av 1100-talet. Denna anda bars av en ny klosterorden: cistercienserna. Dessa anlade gärna sina kloster på gränsen till vildmarker och blev koloniserare. Asketism och manuellt arbete var viktigt för dem, och de arbetade mycket med jordbruk. Som en reaktion mot den föregående tidens byggnadslyx inom klosterväsendet, uppstod tack vare cistercienserna en ny byggnadsstil. Det som förespråkades var en enkel kyrkobyggnad som fick sin skönhet av reglernas klarhet och byggnadsteknikens enkelhet. Cistercienserna kom också till Sverige, där de under 1100-talet grundade 14 stycken nya kloster (räknat inom det nuvarande Sveriges gränser). Alvastra i Östergötland (1143) är ett exempel, och nunneklostret Riseberga i Närke (1195-1200) är ett annat. Av dessa båda kloster återstår bara ruiner, men i Varnhem i Västergötland är klosterkyrkan välbevarad. Denna kyrka har en – något större – förebild i den franska klosterkyrkan Pontigny. Klostret i Varnhem grundades 1150, men den första kyrkan eldhärjades 1234 och byggdes upp på nytt, för att åter stå färdig 1260. Den cisterciensiska ungotiken hos kyrkan i Varnhem har varit en tydlig inspirationskälla vid tillkomsten av Olaus Petrikyrkan i Örebro. När man talar om denna ungotik, använder man också termen ”övergångsstil”, och menar då övergången från romansk till gotisk stil. Det inre av kyrkan i Örebro uppvisar alltså en övergångsstil – eller en ungotisk stil. Detsamma gäller för planformen, medan Olaus Petrikyrkans exteriör är skapad i engelsk nygotik.

Kalkstensfasaden: nygotikens utseende

Nygotiken hos Örebrokyrkans yttre visar sig i de många spetsiga formerna, t.ex. i portalerna på västgaveln och på sydsidan med sina spetsformade inramningar. Det 53 meter höga tornet har skifferklädd spetsig spira, och nedåt där kalkstenen tar vid, finns det runt om på tornet ett antal triangelformer med varsin klöverformad öppning – s.k. fyrpass - i mitten. Mellan dessa ”trekanter” finns det småtorn, s.k. fialer, och längre nedåt omringas tornet av fyra s.k. tureller. Dessa är också småtorn, men betydligt större än fialerna. Långt fler spetsformade detaljer finns att se exteriört hos kyrkan, men i t.ex. tornets ljudöppningar syns en mycket svagt spetsbågig form som mera liknar ungotik. Portalerna på kyrkans västgavel och på den södra sidan, har upptill ett inramat fält med skulpturer. Dessa reliefer är utförda av bildhuggaren Anton Englund som var verksam vid Yxhult.

Medeltidsintresse uppstår i England

Den tidsströmning som kallats ”the gothic revival” uppkom i England under senare delen av 1700-talet. En bit in på detta sekel levde den ursprungliga gotiken ännu kvar i England – vilket inte var fallet på kontinenten – och samtidigt med att den medeltida yrkestraditionen dog ut, föddes ett nytt litterärt och antikvariskt intresse för gotiken. Den engelska nygotiken slår ut i full blom 1826 när Windsor Castle byggs om i gotisk stil. När Houses of Parliament brinner på 1830-talet, återskapas dessa byggnader – i nygotisk stil. Den som då blir ansvarig för detaljarbetet, är A.W. Pugin (1812-52). Dennes förhållande till gotiken uttrycks på följande sätt av Gregor Paulsson i Konstens världshistoria, fjärde bandet, sidan 249 (1978): *Pugin var en helhjärtad gotiker, och helgjuteningen i parlamentshuset torde väsentligen vara hans förtjänst. För honom var den nygotiska arkitekturen ett återuppväckande av medeltidens anda och denna i sin tur bärare av de högsta värden under vilka mänskligheten levat.*

Altarprydnad med gyllene inramning

Om man vid Olaus Petri kyrka med sin till det yttre nygotiska karaktär, tar steget in i byggnaden, möts man av de ungotiska valven och är så att säga innesluten i den cisterciensiska ungotiken. Samtidigt dras blicken fram mot det stora koret med sina två nivåer: högkoret och lågkoret. I högkoret ser man altaruppsatsen och ser då återigen – nygotik. Altaruppsatsen består av figurer, infogade i ett rikt ramverk. Det är detta ramverk som syns, också från

ett längre avstånd. Det är fem spetsformade ”portöppningar”, en stor i mitten och två mindre på vardera sidan om denna. Ramverket har många små fina detaljer, och det snidade ekträet är förgyllt. Hela altaruppsatsen renoverades 1987, och försågs då med ny förgyllning. Figureerna är, efter modeller från England, skurna i ek av Eugén Hammarberg. Mittfiguren i den största öppningen visar Jesu uppståndelse, och på vardera sidan därom finns två figurer som föreställer olika helgon. Altaruppsatsen är gediget utförd; den är ritad av Adolf Kjellström men målad av Bror Drake af Hagelsrum som var en lokalt verksam dekorationsmålare. I kyrkorummet finns nygotiska detaljer på flera platser, men altaruppsatsen är kanske det tydligaste exemplet på nygotik. Liksom stora delar av inredningen, är den från kyrkans byggnadstid (den målades dock först 1915-17). På dess baksida finns målade pannåer, utförda av konstnären Carl Almquist. En av de målade gestalterna är S Bernhard av Clairvaux som grundade cistercienserorden.

Glasmålningar av Carl Almquist

Ovanför altaret finns på hög höjd, efter cisterciensisk förebild, tre korfönster med glasmålningar. Fönstret i mitten har som motiv den triumferande Kristus med krona och livets bok. I fönstret på den ena

sidan om Kristus, är S Paulus avbildad, och på den andra sidan visas S Petrus; dessa båda är Strängnäs stifts patroner. Konstnären bakom glasmålningarna är den redan nämnde Carl Almquist, som också har ritat målningarna i de tre fönstren på tvärskeppets sydsida, med motiv ur passionshistorien. Carl Almquist (1848-1924) som föddes i Alby socken, Örebro, reste 1870 till England för att studera glasmåleri. Han blev en framgångsrik glasmålare, och kom att tillbringa resten av sitt liv i England. Där var han god vän med A.H. Hägg, och Adolf Kjellström var sedan förut hans vän; Kjellström var hans lärare i Örebro, och den som ordnade så att han fick sin Englandsvistelse. När Kjellström gjorde sina resor till England, umgicks de tre vännerna runt sina stora gemensamma intressen: konst och arkitektur.

Två större renoveringar

Dekormåleriet på väggar och valv är ett markant inslag i Olaus Petrikyrkan. Det ursprungliga måleriet togs bort 1938, och den dekor som finns idag består av rekonstruktioner. Korets dekor är dock nymålade, enligt ett förslag som Almquist utarbetade men som inte blev genomfört när kyrkan byggdes. Det var vid renoveringen 1986-87 som denna målning i koret skedde, och även övrig dekor återska-

pades. Arkitekt vid renoveringen var Jerk Alton, och det utfördes då förändringar som var funktionellt och liturgiskt inriktade. 1955 tillkom ett andaktskapell i den norra korsarmen: Mäster Larskapellet. Arkitekten då var Erik Fant, men kapellet fick en ny färgsättning av Jerk Alton 1986-87. Erik Fant var arkitekt också vid 1938 års renovering då kyrkorummet slätades ut i den funktionalistiska anda som rådde då. 1938 flyttades orgeln från sin ursprungliga plats i den norra korsarmen, till läktaren i kyrkans västra del. Orgeln byggdes 1912 av E.A. Setterqvist & Son. Den om- och tillbyggdes 1946 av Nils Hammarberg, Göteborg, och restaurerades även 1990.

En kyrka med musik

Olaus Petrikyrkan av idag har musik i olika former som en betydelsefull del i sin verksamhet. Kyrkans egna körer och musiker kompletteras med gästande körer och ensembler så att musiken får en framskjuten plats, inte minst vid kyrkoårets olika högtider. Det är värt en tanke att Adolf Kjellström var musikalisk, och en flitig körsångare redan som mycket ung studerande. I hans intresse för kyrkomusik var körsång och kyrkomusik ett viktigt inslag.

Text och foto: Ingegerd Granström

Källor:

Estrid Esbjörnson/Örebro läns museum:
Kyrkor i Örebro län (2000)

Från bergslag och bondebygd 2001, Mia
Geijer: "I den gamla andan" – gotikens
apostlar Kjellström, Hägg och Almquist
(2001)

Bengt Ingmar Kilström: Olaus Petri kyrka
(1987)

Gregor Paulsson: Konstens världshistoria
– Medeltiden (1977)

Gregor Paulsson: Konstens världshistoria
– Från barocken till nutiden (1978)

Sällskapet Gamla Örebro, Från gångna
tidens Örebro, Bengt Persson: Adolf
Kjellström (2010)